

UYGHUR NA`GRA SUNAYI

Munira Osman

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati inistituti magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15204957>

Annotatsiya. Xitoyning Shinjon-uyg'ur muqam san'ati" uyg'ur musiqasining asosi, "Xitoy xazinasi" va "Ipak yo'lining durdonasi"dir. Uning jonli musiqiy obrazlari hamda musiqiy tili chuqur bo'lib, mumtoz va quvnoq xalq raqslaridan iborat. Musiqasi ravon va go'zal hikoyaviy aytim yo'llaridan iborat. Ayni maqolamiz Uyg'ur maqomlarining turlari haqida.

Kalit so'zlar: Muqam, Boyavan, Yorkandxon, Amanishaxon, Hami muqam", "Dao'lang muqam", "Turpan Muqam", Tuerbenqam, Rak, Qibiyat, Mushaviraq, Qaerga, Panjiga, Uzhal, Ajam, Ushak, Barat, Nava, Segah, Eraq, nag'ma, doston, mashrap, sotor, tanbur, rawap, dap, duttor.

UYGHUR NA`GRA SUNAYI

Abstract. The "Xinjiang-Uyghur muqam art of China" is the basis of Uyghur music, the "Chinese treasure" and the "jewel of the Silk Road". Its lively musical images and musical language are deep, consisting of classical and cheerful folk dances. Its music consists of smooth and beautiful narrative lines. This article is about the types of Uyghur maqams.

Keywords: Muqam, Boyavan, Yorkandxon, Amanishaxon, Hami muqam", "Dao'lang muqam", "Turpan Muqam", Tuerbenqam, Rak, Qibiyat, Mushaviraq, Qaerga, Panjiga, Uzhal, Ajam, Ushak, Barat, Nava, Segah, Eraq, nag'ma, doston, mashrap, sotor, tanbur, rawap, dap, duttor.

УЙГУРСКИЙ НА`ГРА СУНАЙИ

Аннотация. «Синьцзян-уйгурское искусство мукама Китая» является основой уйгурской музыки, «китайским сокровищем» и «жемчужиной Шелкового пути». Его яркие музыкальные образы и глубокий музыкальный язык состоят из классических и задорных народных танцев. Его музыка состоит из плавных и красивых повествовательных линий. В этой статье речь идет о типах уйгурских макамов.

Ключевые слова: Мукам, Бояван, Йоркандхан, Аманишахан, Хами мукам», «Дао'ланг мукам», «Турпан мукам», Туэрбенкам, Рак, Кибият, Мушавирак, Кэрга, Панджига, Ужал, Аджам, Ушак, Барат, Нава, Сегак, Эрак, нагма, достан, маширап, сотор, танбур, равап, блин, чувак.

Na'gra - Arabistonda paydo bo'lgan kichik o'rta asr timpani (Hornposter va Saksafon tizimlarida diafragma sifatida tasniflangan). 20-asr oxirida bu asbob Shimoliy Afrika, Turkiya, Suriya va Iroqda mavjud edi.

Uning baraban tanasi yog'och, metall yoki sopoldan yasalgan piyola shaklidagi baraban bo'lib, ochiq tepasi hayvon terisi bilan qoplangan. G'arbda odatda qalinroq teridan foydalaniladi, teri qurib qolmasdan oldin modelda shakllanadi. Garchi Naqara Ispaniyaga 8-asrdan oldin davrlar tomonidan kiritilgan.

Nagra Sunayga kirish

Tarixiy kelib chiqishi Nagra baraban Arabistonda paydo bo'lgan va Xitoyga taxminan 9-asrdan keyin kiritilgan. Bu dastlab temir yoki misdan yasalgan baraban edi, shuning uchun "Temir baraban" nomini oldi va "Dongba" taxallusiga ham ega. Qadim zamonlarda Nagra barabanlari hatto egarga bog'langan va jangovar nog'ora sifatida ishlatilgan. Keyinchalik Nagra nog'orasi uyg'ur xalqining zarbli cholg'u asbobiga aylanib, bugungi kungacha yetib kelgan.

Qing sulolasining tarixiy yozuvlarida Nag'ra va Nugula nomi bilan atalgan Nagra uyg'ur va o'zbek etnik guruhlarining membrana tovushli musiqa asbobidir. Baraban tanasi temirdan qilinganligi sababli, Xan xalqi uni Temir baraban deb ataydi va uni Dongba deb ham atashadi.

Nagra tamburi Qing sulolasining tarixiy yozuvlarida "Nagala" yoki "Nugu La" deb nomlangan. Baraban tanasi temirdan yasalganligi sababli, uni "Temir baraban" yoki "Dongba" deb ham atashgan. Bu cholg'u taxminan IX asrdan keyin uyg'ur zarbli cholg'u asbobiga aylanib, Shinjonda keng qo'llanilgan. Har bir bayram festivalida bara banchilar festivalga iliq muhit qo'shish va kuchli milliy lazzatni namoyish qilish uchun Nagra barabanini urishadi.

Bu uyg'ur xalqining zarbli cholg'u asbobidir. Baraban tanasi temirdan (shuningdek misdan qilingan), baraban qobig'i ichi bo'sh, baraban boshi teri bilan qoplangan. Har xil o'lchamdagi va balandlikdagi ikkita baraban odatda juftlik hosil qilish uchun ishlatiladi va bir kishi tomonidan ijro etiladi. Nagrada qat'iy ovoz balandligi yo'q (odatda ikkita barabanning balandligi taxminan to'rt yoki besh daraja farq qiladi). Besh qatordan foydalangan holda yozuv (uchinchi qatorda kattaroq barabanlar, to'rtinchi qatorda kichikroq barabanlar). Nagra ikkita baraban bilan urdi. Uni yakkalik, juftlik yoki rulonlarda ijro etish mumkin, shuningdek, temirdagi o'zgarishlarni olish uchun baraban markazi xitlari, o'rta doira xitlari, tashqi doira xitlari, baraban yonidagi xitlar, bo'g'iq xitlar va boshqa o'ynash usullaridan foydalanishingiz mumkin. Ikki baraban navbatma-navbat yoki bir vaqtda chalinishi mumkin. Nagra jarangdor ovozga ega va ko'pincha sunay va donbaq (katta temir baraban) bilan birga ijro etiladi. Bundan tashqari, cholg'u ansambllari yoki qo'shiq va raqs hamrohligi uchun qo'l barabanlari bilan ham foydalanish mumkin.

2. Xarakteristikalar va ishlash usullari Nagra - bu kichik timpani juftligi bo'lib, odatda bir kishi tomonidan o'ynaladigan turli o'lchamdagi va balandlikdagi ikkita barabandan iborat.

Barabanning tanasi kosasimon bo'lib, u yog'ochdan, metall dan yoki kuloldan yasalishi mumkin, ustki qismi ochiq hayvon terisi bilan qoplangan.

Nagra barabanlarining qattiq balandligi yo'q va odatda ikkita barabanning ohanglari taxminan to'rt yoki besh daraja farq qiladi. Nagra o'ynash uchun odatda yog'och yoki bambukdan yasalgan ikkita tayoqdan foydalanish kerak. O'yinchi bir qo'li bilan kichikroq barabanni, ikkinchi qo'li bilan kattaroq barabanni urib, turli ohang va ritmlarni chiqaradi. Nagra barabanining o'ynash usuli moslashuvchan va klassik, xalq, pop va boshqalar kabi turli xil musiqa uslublarini o'ynashi mumkin.

3. Zamonaviy ilovalar Bugungi kunda Nagra baraban asosan Shinjong-Uyg'ur aptonom rayonida mashhur. Bu uyg'ur va o'zbek xalqlarining uruvchi va parda tavushli ovozli musiqa asbobidir. U ko'pincha to'ylarda, festivallarda, marosimlarda va boshqa holatlarda qo'llaniladi, shuningdek, musiqa ijrolarida va yozuvlarni ishlab chiqarishda keng qo'llaniladi. Nagra nog'orasining o'ziga xos tembri va chalish usuli jahon musiqa madaniyatiga o'ziga xos joziba bag'ishlaydi. Bir so'z bilan aytganda, Nagra nog'orasi uzoq tarixga ega va o'ziga xos jozibaga ega zarbli cholg'u asbobidir. Uning o'ynash usullari moslashuvchan va ohangi chiroyli. Bu uyg'ur madaniyatining muhim qismidir. nagra nog'ora G'arbiy Osiyo va arab islom davlatlaridan kelib chiqqan zarbli cholg'u asbobi bo'lib, asosan uyg'ur musiqasida qo'llaniladi. U qozon shaklida bo'lib, baraban tanasi odatda loydan yoki metallardan yasalgan va tuya terisi bilan qoplangan. Nagra nog'oralari xalq musiqasida doim juft bo'lib, biri katta, biri kichik bo'lib chiqadi. Ular "dong, da" tovushini chiqarish uchun kichik bolg'a bilan urilad.

Qisqasi o'n ikki muqam bilan birlashtirilib, o'ziga xos ijro uslubini shakllantiradi.

Shinjong uy`gur baraban musiqasi, "Nagra baraban musiqasi" sifatida ham tanilgan.

Uyg'ur an'anaviy musiqasi. Asosan butun Shinjong bo'ylab tarqalgan. U o'zining asosiy asbobi - Nagra nog'orasi sharafiga nomlangan. "Temir tambur" deb ham ataladigan Nagra baraban, asosan, quyma temirdan yasalgan. O'ynash shakli asosan ikki juft Nagra barabanlari, Tombak barabanlari va Sunay (suona). Qo'llash holatlari bayramlar, hayotiy marosimlar, xalq qo'shiqlari va raqslarini va boshqalarni o'z ichiga oladi. Ili hududida Nagra nog'ora musiqasi shakli nisbatan standartlashtirilgan va o'n ikki muqom bilan birlashtirilgan Nagra nog'ora musiqasining o'n ikkita to'plami mavjud.

Musiqa Terminologiyasi

Bir so'z bilan aytganda, Nagra nog'orasi uzoq tarixga ega va o'ziga xos jozibaga ega zarbli cholg'u asbobidir. Uning o'ynash usullari moslashuvchan va ohangi chiroyli. Bu uyg'ur madaniyatining muhim qismidir. nagra nog'ora G'arbiy Osiyo va arab islom davlatlaridan kelib chiqqan zarbli cholg'u asbobi bo'lib, asosan uyg'ur musiqasida qo'llaniladi. U qozon shaklida bo'lib, baraban tanasi odatda loydan yoki metallardan yasalgan va tuya terisi bilan qoplangan.

Nagra nog'oralari xalq musiqasida doim juft bo'lib, biri katta, biri kichik bo'lib chiqadi.

Ular "dong, da" tovushini chiqarish uchun kichik bolg'a bilan uriladi.

Baraban tanasi quyida temirdan (shuningdek, misdan) qilingan. Baraban bo'shlig'i ichi bo'sh, yuqori og'zi kattaroq va pastki pastki qismi kichikroq. U gulzorga o'xshaydi. Baraban tanasining har ikki tomonida harakatlanayotganda tutqich bo'lib xizmat qiladigan halqali quloq bor. Nog'oraning yuqori og'zi sigir, qo'y, eshak yoki tuya terisi bilan qoplangan, baraban terisi esa baraban tanasining o'rtasidan arqonlar bilan bog'langan (rasm). Nagra odatda ikkita katta va kichik juftlikdan iborat. Baraban boshining diametri kattasi uchun 25 cm dan 27,5 cm gacha, kichiki uchun 18 cm dan 20,5 cm gacha, baraban balandligi esa 20 cm dan 30 cm gacha. Baraban tanasi va baraban boshining turli o'lchamlari tufayli talaffuz darajasi ham har xil. Ikki baraban odatda to'rtinchi yoki beshinchi daraja munosabatlarida tartibga solinadi. Bundan tashqari, donba nomi bilan ham tanilgan, kichik nagradan uch yoki to'rt baravar kattaroq bo'lgan katta temir baraban ham bor. Baraban boshining diametri 45 cm, baraban balandligi esa 40 cm. U qalin va kuchli bass chiqarishi mumkin.

O'ynaganda, baraban erga qo'yiladi va bir kishi har bir qo'lida uzun va bir oz kavisli yog'och bolg'acha ushlab turadi. O'ng qo'l katta barabanga, chap qo'l esa kichik nog'oraga uriladi.

Katta baraban "dong-dong" bas tovushini chiqaradi va baraban "dah-dah" baland ovozini chiqaradi. Ovoz jarangdor va boy. O'ynash usullariga bir marta bosish, ikki marta bosish, dumalash yoki ovozni o'chirish va hokazo kiradi. Turli tembrlarni olish uchun barabanning o'rtasi, o'rta halqasi, tashqi halqasi yoki baraban ramkasi kabi turli qismlaridan ham foydalanishingiz mumkin. Ikki baraban navbatma-navbat chalinishi mumkin. Bass Nagra barabanini o'ng qo'lida bitta bolg'acha ushlab turgan bir kishi ijro etadi. U ko'pincha zarbli cholg'u ansambllarida va an'anaviy bayramlarda xalq qo'shiqlari va raqslariga qo'llaniladi. Uyg'ur zarbli musiqa guruhi Surnai, bir juft Nagra va bas Nagradan iborat. Surnai kuy chaladi, Nagra va Dongba esa ritmni uradi. Ba'zan guruh bosh baraban, o'rta baraban va quyruq barabaniga bo'lingan uchta juft nagradan foydalanadi.

Bosh barabanni asosan yuqori malakali o'yinchilar ijro etadilar, ular murakkab va xilma-xil baraban urishlarini o'ynaydilar, o'rta baraban va quyruq barabanlari esa ritmni uradi. Donba baraban faqat ansambldagi asosiy ritmni, ya'ni bir vaqtning o'zida bitta zarbani uradi va yolg'iz o'ynalmaydi. Bitta donba, ikkita surnai va uch juft nagradan iborat ansambl tantanali va mahobatli ovoz effektini yaratishi mumkin va u faqat katta milliy bayramlar, to'ylar va boshqa tadbirlarda qo'llaniladi. Umuman xalq cholg'u ansambllari va qo'shiq va raqs jo'rligida faqat bir juft nagra qo'llaniladi. Uni Dabu bilan birga o'ynash ham mumkin. Qo'shiq va raqsning rivojlanishi bilan uyg'ur nog'ora musiqasi Shinjon shimolidagi Yili hududida tarqalgan murakkab musiqani shakllantirdi.

An'anaviy musiqaning o'n ikkita to'plami, jumladan, "Sanam", "Qosh Sanam", "Ruhsar", "Gul Ruhsar", "Gudum", "Mushavrek", "Saliqa", "Newit", "Kurt", "Ay", "Shadiana I",

"Shadiana II", keng mavzular va yorqin ritmlar, shuningdek, musiqa uchun mos musiqa, shuningdek, xush kelibsiz, ov musiqasi, shuningdek, to'y va Mai Xi Ruofu uchun musiqa. Har bir to'plam ikki-to'rt xil kuydan iborat. Uyg'ur xalqi islom diniga e'tiqod qiladi. Ro'zi bayrami yoki Qurbon heyt bayrami chog'ida baland masjidning tomida musiqachilar nagra urib, sunay chalishadi. uzoq-yaqindan kelgan odamlar to'planib, nog'ora sadolari ostida shodon raqsga tushishadi. Bunday bayramni nishonlash ham katta, ham ajoyib.

Pekindagi Xitoy san'at akademiyasi musiqa tadqiqot institutining Xitoy musiqa asboblari muzeyida ko'plab nagra juftliklari to'plami mavjud. Ikki juftlik orasida kattaroqlarning baraban boshlarining diametri mos ravishda 27,5 cm va 29,5 cm, taglik diametri mos ravishda 18 cm va 16 cm, baraban balandligi esa mos ravishda 24 cm va 25 cm; kichikroqlarning baraban boshlarining diametri mos ravishda 21 sm va 22,2 cm, taglik diametrlari bir xil 12 cm, baraban balandligi esa mos ravishda 13 cm va 17 cm. Bundan tashqari, 1950-yillarda sobiq Sovet Ozarbayjon Respublikasidan mening mamlakatimga sovg'a qilingan yong'oq yog'ochli baraban korpusli bir juft Nagra barabanlari kolleksiyasi ham mavjud. Katta baraban balandligi 18,5 cm, baraban boshining diametri esa 19,5 cm. Kichik baraban balandligi 17,5 cm, baraban boshining diametri esa 15,5 cm. Ularning barchasi qo'y terisi bilan qoplangan va arqon bilan tortilgan.

Ishlab chiqarish jarayoni ajoyib va yog'och donasi aniq va chiroyli.

Qing sulolasining tarixiy yozuvlarida Nagara va Nugula nomi bilan atalgan Nagra uyg'ur va o'zbek etnik guruhlarining membrana tovushli musiqa asbobidir. Baraban tanasi temirdan qilinganligi sababli, Xan xalqi uni Temir baraban deb ataydi va uni Dongba deb ham atashadi.

Shinjong-Uyg'ur avtonom rayonida mashhur.

Uyghur Sunay

Uyg'ur sunay, Sulnai yoki Shinjong Sunay nomi bilan ham tanilgan, uyg'urlar, o'zbeklar va boshqa etnik guruhlar musiqasida keng qo'llaniladigan qo'sh qamishli havo tovushli asbobdir.

U G'arbiy Osiyodagi Fors va Arabistondan kelib chiqqan va Shinjongning Kuqa hududida eramizning 3-asri 12-da mashhur bo'lgan.

Tarixiy fon Uyg'ur sunay tarixini Shinjongning Baycheng shahridagi Qizil ming Budda g'orining 38-g'oridagi devoriy suratda suona chalayotgan musiqachilar tasviri bilan bog'lash mumkin. Bu grotto guruhi eramizning III asrida qazilgan. Devor rasmlari shuni ko'rsatadiki, suona Jin sulolasi davrida (milodiy 265-420) Shinjongning Kuqa shahrida allaqachon mashhur bo'lgan. 3 Surnay haqidagi Xitoy tarixiy yozuvlari Ming sulolasi davriga borib taqalsa-da, Suona tarixini avvalgi davrga borib taqash mumkin.

Musiqa madaniyatidagi roli Uyg'ur musiqa madaniyatida suona nafaqat muhim musiqa asbobi, balki "Mukam" musiqasini chalishda ham ajralmas hisoblanadi. U ko'pincha "Nagra" nog'orasi bilan birga chalinib, "Mexirep" qo'shiq va raqsga iliq va quvonchli muhit qo'shadi.

4. Suonaning o'ziga xos tembri va ifodali kuchi uni xalq san'atida muhim o'rin egallaydi.

Shinjong Sunay, shuningdek, Shinjong Wood Sunay va Wood Guan Sunay deb ataladi.

Uyg'urchada "Sunay" deyiladi. G'arbiy Osiyo, Fors va Arabistondan kelib chiqqan bo'lib, u eramizning III asrida Kuqa hududida mashhur bo'lgan. Shinjongning Baycheng shahridagi Qizil g'or ibodatxonasining 38-g'ori devoriy suratida Sunay chalayotgan musiqachi tasviri bor.

Hozir Shinjon-Uyg'ur avtonom rayonida mashhur. "Mukam" musiqasini chalishda muhim asbob. Uni "Nagra" nog'orasi bilan birgalikda chalish "Mashrap" qo'shig'i va raqsining jonli va shodlik muhitini oshirishi mumkin.

Shinjong sunay musiqa asbobi shakli Shinjong sunay noyob an'anaviy puflama cholg'usidir. Uning tuzilishi asosan besh qismdan iborat: novda, hushtak, gaz plitasi, bosqinchi va kosa. Ustun maun daraxtidan yasalgan bo'lib, yuzasida bambuk naqshlari o'yilgan ichi bo'sh konus shaklida bo'ladi. Dizayn ham chiroyli, ham teshiklarni bosish oson. Oldinda yettita, orqada bittadan sakkizta tovush teshigi bor. Hushtak qamishdan qilingan, bir uchi qamish hushtakdek tekis, ikkinchi uchi esa mis sim bilan o'ralgan, bosqinchi ichiga solingan. Qi kartasi suonaning muhim qismidir. U ikkita dumaloq mis yoki selluloid bo'laklardan yasalgan. Yuqori va pastki qismlar suonaga joylashtiriladi, o'rtada guruch shaklidagi bezak o'rnatilgan. Yuqori qism o'yinchining og'zini qo'llab-quvvatlash uchun ishlatiladi, pastki qismi esa milga yaqin bo'lib, nafasni barqarorlashtirishga va o'yin vaqtini uzaytirishga yordam beradi. Buzg'unchi - misdan yasalgan nozik konusning trubkasi. Yuqori uchi bahor hushtak bilan jihozlangan va pastki uchi trubka tanasiga ulangan. Piyola yoki qo'ng'iroq og'zi yupqa mis choyshablardan yasalgan va truba shaklida qilingan va tayoqning uchiga moslashuvchan tarzda o'rnatilishi mumkin. Shinjong suonasining turli qutb uzunliklariga ko'ra ko'plab navlari mavjud, jumladan dengiz nay, kichik suona, o'rta suona, katta suona va sarv qutbi. Tayoqning uzunligi 18,2 dan 31 cm gacha, pastki og'zining ichki diametri 1,8 dan 2,65 cm gacha, tashqi diametri esa 2,4 dan 3,45 cm gacha.

Idishning balandligi 7,1 dan 13,6 cm gacha, yuqori og'zining ichki diametri 2,35 dan 3,25 cm gacha, pastki og'zining diametri 8,6 dan 14,4 sm gacha. Dengiz fleytasi qisqa qutbli va o'tkir ohang tufayli instrumental ansambllarga mos keladi; kichik suona yumshoq ohangga ega va odatda etti dyuymli qutb bilan ishlatiladi, yakkaxon yoki hamrohlik uchun mos keladi; o'rta suona yumshoq ohangga ega va odatda bir fut-bir dyuymli qutb bilan ishlatiladi; katta sunay esa chuqur ovozga ega va odatda bir fut-besh dyuymli qutb bilan ishlatiladi. Sarv ustuni tiniq va yorqin ohangga ega bo'lib, kichik kuylarni chalish va opera qo'shiqlariga taqlid qilish uchun mos keladi.

Har xil sunaylar keng tovush diapazoniga ega. Keng tarqalgan bo'lganlarga D tugmachasidagi kichik suona, G va F tugmachalarida dengiz naylari, A va bB tugmachalarida o'rta suona va katta suona kiradi.

Ko'p ishlatiladigan diapazon ikki oktavani o'z ichiga oladi, bu Shinjon suonaning boy tembri va ijro mahoratini to'liq namoyish etadi. Kengaytirilgan ma'lumot Shinjon suona shijang yog'och suona, yog'och nafasli suona deb ham ataladi va uyg'urlarning qo'sh qamishli vertikal shamolli cholg'usidir. Uyg'urchada "Sulnai" deyiladi. G'arbiy Osiyo, Fors va Arabistondan kelib chiqqan bo'lib, u eramizning III asrida Kuqa hududida mashhur bo'lgan. Shinjonning Baycheng shahridagi Qizil g'or ibodatxonasining 38-g'ori devoriy suratida Surnay chalayotgan musiqachi tasviri bor.

Hozir Shinjong-Uyg'ur avtonom rayonida mashhur. "Mukam" musiqasini chalishda muhim asbob. Uni "Nagra" nog'orasi bilan birgalikda chalish "Mashrap" qo'shig'i va raqsining jonli va shodlik muhitini oshirishi mumkin.

REFERENCES

1. Abduraop Taklimakan "Uyg'ur o'n ikki muqam" Xinjong san'at instituti 2006 y. 2-3, 10-20bet.
2. Nag'ra Sunay Uyghurcha.